

DEDE KORKUT KİTABI'NIN DRESDEN YAZMASINDAKİ “KAĞAN” VE GÜNBED YAZMASINDAKİ “KAĞAN” KELİMELERİ ÜZERİNE

Hülya UZUNTAŞ¹

Öz: Oğuzların destani mahiyetteki hikâyelerini ihtiva eden Dede Korkut Kitabı'nın ilim âlemince bilinen ilk yazması, Dresden Krallık Kütüphanesinde Henricus Orthobius Fleischer tarafından bulunan Dresden yazmasıdır. Bu yazma bir giriş ve on iki farklı hikâyeyi içermektedir. Dresden yazmasının ardından sırası ile, Dresden yazmasına göre daha az hacimli ve bir giriş ile Dresden yazmasındaki altı hikâyeyi ihtiva eden Vatikan yazması, 22 sayfalık Ankara yazması, 61 sayfalık Günbed yazması ve son olarak da Dresden yazması ile büyük ölçüde paralel olduğu belirtilen, harekeli ve hacimli Bursa yazması bulunmuştur.

Yakın dönemde Dede Korkut Kitabı'nın yeni yazmalarının gün yüzüne çıkması ile Dede Korkut Kitabı üzerindeki çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Bir yandan yeni bulunan yazmalar üzerinde çalışmalar yapılırken diğer yandan mevcut yazmalardaki tereddütlü ibarelerin çözümlenmesi için yeni bulunan yazmalardaki aynılık, benzerlik veya paralelliklerden istifade edilmektedir.

Biz bu çalışmada Dede Korkut Kitabı'nın Dresden yazmasında *aslan* hayvan isminden önce toplam sekiz kez kullanılan “hiddetli, öfkeli, kızgın” anlamındaki *kağan* kelimesi ile Günbed yazmasının haşiyesinde “zāhir<en> kaan ve hağan demekdür. pādīšāh ma'nāsına” şeklinde açıklanan ve *fil* hayvan isminden sonra, *aslan* hayvan isminden önce birer kez kullanılan *kağan* kelimesi arasındaki ilgiyi, başka bir tarihî Türkçe metindeki paralel örnekten de hareketle açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Kitabı, Dresden Yazması, Günbed Yazması, Kağan/ Kağan.

¹ Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hulyauzuntas@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2306-5483.

ON THE WORDS OF "KAĞAN" IN DRESDEN MANUSCRIPT AND "KAĞAN" IN GUNBED MANUSCRIPT IN THE BOOK OF DEDE QORQUT

Abstract: The first known manuscript of the Book of Dede Qorqut, which contains the epic stories of the Oghuzs, is the Dresden manuscript found in the Dresden Kingdom library by Henricus Orthobius Fleischer. This manuscript includes an introduction and twelve different stories. After the Dresden manuscript, the Vatican manuscript, which is less voluminous than the Dresden manuscript and includes an introduction and six stories in the Dresden manuscript, the 22-page Ankara manuscript, the 61-page Gunbed manuscript, and finally the voluminous and accentuated Bursa manuscript, which is stated to be largely parallel to the Dresden manuscript, have been found respectively.

With the discovery of new manuscripts of the Book of Dede Qorqut, studies on the Book of Dede Qorqut have intensified. On the one hand, while studies are being carried out on newly found manuscripts, on the other hand, the sameness, similarity or parallelism in the newly found manuscripts are used to analyze the unclarified expressions in the existing manuscripts.

In this study, we will try to explain the relationship between the word *kağan*, which means "angry, furious, wrathful", used eight times in total before the animal name *lion* in the Dresden manuscript of the Book of Dede Qorqut, and the word *kağan*, which is explained as "zāhir<en> kaan ve hağan demekdür. pādīshāh ma'nāsına" in the annotation of the Gunbed manuscript and used once after the animal name *elephant* and once before the animal name *lion*, by considering parallel example in another historical Turkish text.

Key Words: The Book of Dede Qorqut, Dresden Manuscript, Gunbed Manuscript, Kağan/ Kağan.

Giriş

İç ve dış Oğuzların destani bir üslupla anlatılan muhtelif hikâyelerini ihtiva eden Dede Korkut Kitabı'nın² 2019 yılına kadar bilinen en hacimli iki yazması, bir giriş ve on iki hikâyeden oluşan Dresden yazması ile bir giriş ve Dresden yazmasındaki altı hikâyeyi içeren Vatikan yazması idi.

2019 yılının Aralık ayında 25'i aşkın soy(lama) ve Dresden ile Vatikan yazmalarında olmayan iki yeni boy(lama) (*Salur Kazan'ın Aras suyu ile Kars*

² Bundan sonra DKK kısaltması ile kullanılacaktır.

Kal'asını aldığı boy; Salur Kazan'un yedi başlı ejdehayı öldürdüğü boy)³ ihtiva eden Günbed yazmasının gün yüzüne çıkması ile mevcut DKK yazmaları üzerindeki çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Özellikle yazmalar arasındaki aynılık, benzerlik ve paralelliklerden hareketle DKK yazmalarındaki birtakım tereddütlü ibarelere de açıklık getirilmiştir.

2022 yılının ilk aylarında DKK'nin yeni bir yazmasının daha bulunduğu ilim âlemine duyurulmuştur. Bursa'da bulunan yazmanın Dresden yazması ile büyük ölçüde paralel olduğu bildirilmiş, harekeli ve hacimli olduğu belirtilmiştir. Fakat bu yazma henüz neşredilmediğinden çalışmamızda istifade edilememiştir.

DKK'nin gün yüzüne çıkan her yazmasının mevcut yazmalarındaki tereddütlü ibarelerin izahına yardımcı olduğu açıktır. Buna güzel bir örnek olarak Dresden yazmasında toplam sekiz kez *aslan* hayvan isminden önce kullanılan *kağan* “hiddetli, öfkeli, kızgın” kelimesi yerine Günbed yazmasında yine *aslan* hayvan isminden önce ve toplam beş kez geçen *acıklı* “hiddetli, öfkeli, kızgın” sıfatının kullanılması verilebilir.

Biz bu çalışmamızda DKK'nin Dresden yazmasında *aslan* hayvan isminden önce kullanılan *kağan* (فغان) kelimesi ile, Günbed yazmasında *fil* hayvan isminden sonra ve *aslan* hayvan isminden önce kullanılan *kakan* (قاقان) kelimesinin yazmalardaki kullanımları, eş anlamlıları ve bir başka tarihî metindeki paralel kullanımından hareketle kelimeler arasındaki ilgiyi ortaya koymaya çalışacağız.

1. Dede Korkut Kitabı'nın Dresden yazmasında “kağan” kelimesinin kullanımı

kağan kelimesi DKK'nin Dresden yazmasında⁴ *aslan* hayvan isminden önce kullanılmıştır. Yazmada “kağan aşlan” şeklinde tamlama olarak zikredilen söz öbeği “kañlı koca oğlu kan turalı boyını beyân eder” başlıklı altıncı boyda altı kez ve “basat⁵ depegözi öldürdüğü boyı beyân eder” başlıklı sekizinci boyda iki kez olmak üzere toplam sekiz kez geçer.

kañlı koca oğlu kan turalı boyını beyân eder:

³ Boy(lama)ların adlandırılması için bk. Yusuf Azmun, Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması. Yeni Soylamalar ve Boylar (Hikâyeler) ile Türkmen Sahra Nüshası. Giriş-Metin-Çeviri-Sözlük-Tıpkıbasım, Kutlu Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 59, 61.

⁴ İlgili boylar DKK'nin Vatikan yazmasında yoktur.

⁵ Kişi isminin *Basat* ~ *Pusat* okunuşu için bk. Osman Fikri Sertkaya, “Kitâbı Dede Korkut'ta *Basat* Okunan İsim Üzerine Yeni Görüşler”, Dede Korkut Kitabı Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, 2020, s. 141-149.

- ⁶ol üç cānverüñ biri **kağan aşlan**(قغان اصلان)ıdı, biri **qara** ⁷boğaydı, biri dañı **qara buğra** idi (88b/6)
- ⁹... **kağan aşlan**(قغان اصلان)ıla **qara buğ**<r>anuñ yüzün görmemişleridi (88b/9)
- ¹yā **kağan aşlan**(قغان اصلان)uñ kıynağında didilem (90b/1)
- ⁴... cānverler serveri ⁵**kağan aşlan** (قغان اصلان) kıran⁶ (94a/5)
- ¹⁰... **kağan aşlan** (قغان اصلان) geldüğünde belini ¹¹bükdüñ (95a/10)
- ¹... **kağan aşlan** (قغان اصلان) geldüğünde belin bükmiş (95b/1) ,

basat depegözi öldürdügi boyı beyün eder:

- ¹⁰... **kağan aşlan** (قغان اصلان) **qopdı depegöz** (114a/10)
- ¹... anam ²adın deriseñ **kağan aşlan** (قغان اصلان) (118a/2)

1.1. Dede Korkut Kitabı'nın Dresden yazmasındaki "kagan" kelimesi ile ilgili bazı görüşler

Dresden yazmasında *aslan* hayvan isminden önce kullanılan *kağan* kelimesinin anlam ve etimolojisi ile ilgili ileri sürülen bazı görüşler şöyledir:

1- Orhan Şaik Gökyay

"Kağan: 122:88B6, 122:88B9, 124:90B1, 127:94A5, 128:95A10, 128:95B1, 149:114A10, 152:118A2. Redhouse. Tarama. I-IV. kükreyen, kükremiş, kızmış, öfkelenmiş, homurdanan."⁷

"ARSLAN/ASLAN: Dede Korkut kitabında hem *arslan* hem de *aslan* imlasiyla yazılan bu hayvan, bugün de olduğu gibi, karşımıza yiğitlik ve mertlik örneği olarak çıkar. Aslan için kitapta beş yerde *kağan* sıfatı geçiyor. Nihal Atsız bunun "şir-i yele" karşılığı olarak, kendi öz başıyla gezen ve kayd u bendi mümkün olmayan arslan manasında olduğunu, Türkçede ona kağan arslan derler, diye açıkladığını bir sözlükte bulup çıkarmıştır.

"Kağan arslan" sıfatıyla anlatılan aslan, Kan Turalı'nın Selcan Hatun'u almak için yenmesi şart koşulan arslandır (122:88b6, 122:88b9, 124:90b1, 128:95a10, 128:95b1) bir yerde de *canavarlar serveri kağan aslan kıran* diye bu sıfat berkitilir (127:94A5). Bu aslanın *canavarlar serveri* olduğu bir yerde daha geçer (127:93B5).

"Kağan aslan" bir de Tepegöz'ün Oğuz'un başına nasıl bela kesildiğini anlatmak için kullanılmıştır: *Kağan aslan koptu Tepegöz*

⁶ *kı[ğ]ı[r]u[lan]* okuyuşu için bk. Sadettin Özçelik, Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin, II. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2016, s. 375; Dede Korkut -Dresden Nüshası- Giriş, Notlar, I. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2016, s. 645-648.

⁷ Orhan Şaik Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 328a.

(149:114A10). Yine aynı hikâyede Basat Tepegöz'ün sorusu üzerine kim olduğunu tanıtırken *anam adın derisen kağan aslan* diyerek aslan soyundan olduğunu belirtir (152:118A2).⁸

2- Muharrem Ergin

"**kağan** kağan, kükremiş, kükreyen, kızmış, öfkeli (arşlan, kaplan, canavar)

ķ. *arşlan* 173-6, 173-9, 177-1, 184-5, 186-10, 187-1, 224-10, 232-2."⁹

3- Semih Tezcan

"Drs. 88b.6 (ME D 173/6) ve başka yerler

Ol üç cānverūj biri kağan aslandı, ...

Bazı yerlerde kökeni bilinmeyen bir sözcük gibi gösterilen *kağan*, hece yutumu (Haplologie) ile *kaķıgan*'dan gelmektedir. TarS. 2164'te *kaķıgan* maddesinde bu sözcüğün de tıpkı *kağan* gibi yırtıcı hayvanlar için kullanıldığını gösteren örnekler yer alır."¹⁰

4- Mertol Tulum - Mehmet Mahur Tulum

"Ol üç canavaruñ *biri kara boğa-yıdı, biri **kağan aslan**-ıdı, biri daķı kara buğra idi.*"¹¹

"O üç canavarın biri çılgın boğaydı, biri **kükreyen aslandı**, biri de deli deveydi."¹²

5- Sadettin Özçelik

"**kağan** kükreyen, öfkeli

ķ. 88b.6, 88b.9, 90b.1, 94a.5, 95a.10, 95b.1, 114a.10, 118a.2"¹³

6- Mustafa Sinan Kaçalın

"⁵³⁸ **kağan**: < *kaķı-ğan* (CLAUSON: EDPT: 609^b.s.)."¹⁴

⁸ Gökyay, a.g.e., s. 1162-1163.

⁹ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı II: İndeks-Gramer, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 161.

¹⁰ Semih Tezcan, Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2018, s. 242.

¹¹ Mertol Tulum- Mehmet Mahur Tulum, Dede Korkut-Oğuznameler-Oğuz Beylerinin Hikâyeleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2016, s. 339.

¹² Tulum & Tulum, a.g.e., s. 338.

¹³ Özçelik, a.g.e., s. 878b.

¹⁴ Mustafa Sinan Kaçalın, Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, s. 131.

7- Sultan Tulu

⁷⁶² **kağan** (< kağığan) 'öfkeli, kızgın' Kelime haploloji (hece yutumu) ile kısalmıştır. Krş. Gün.4b.6: acıklı aslan 'öfkeli, kızgın aslan'"¹⁵

8- Özlem Ayazlı

"'Kağan Aslan' Söz Öbeğindeki 'Kağan' Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine" başlıklı çalışmasında Tezcan ve Tulu'nun kelime ile ilgili görüşlerini zikretmemiş olmakla birlikte, "kağan aslan" söz öbeğinin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımlarından örnekler veren Özlem Ayazlı;

"Sözcükle ilgili diğer bir görüş ise Mustafa Sinan Kaçalın'e aittir. Kaçalın (2017: 131), *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı* adlı çalışmasında Dede Korkut'un 88b/9 satırında geçen *kağan* sözcüğü için 538. dipnotunda *kağan* < *kağı-ğan* (Clauson: EDPT: 609b) önerisinde bulunmaktadır. Sayın Kaçalın ile aynı düşüncüyü paylaştığımı belirtmek isterim. ... *Kagan* sözcüğünün ilk biçimi olduğunu düşündüğüm *kakıgan* sözcüğü Eski Türkçede görülmemekte ancak Eski Türkçe *kakı-* "sinirlenmek, hiddetlenmek, kızmak, kötü davranmak" (ED 609b; VEWT 223b, TMEN III: 1400, DLT 677, Wilkens, 2021: 320a) kökünden türemiş sıfat olarak kullanılan *kakıtgan* (< *kakı-t-gan*) "devamlı kızgınlık ve bıkkınlığa sokan, kızdıran" sözcüğüne, *kakı-g* "öfke, kızma" ismine ve *kakı-ş-* "karşılıklı kızmak", *kakı-t-* "kızdırmak, rahatsız etmek" fiillerine DLT'te rastlamak mümkündür."¹⁶

"*Kahıgan* sözcüğünün *kagan* biçimini alması ise birtakım ses olayları neticesinde olmuştur. *Kahıgan* sözcüğündeki hece başı *-h-* ünsüzü ve zayıf bir ünlü olan *-ı-* seslerinin düşmesi, diğer bir deyişle haploloji (hece yutumu) sonucunda *kagan* sözcüğü ortaya çıkmış olmalıdır."¹⁷

diyerek esasen kelime ile ilgili Tezcan ve Tulu ile de aynı görüşü paylaşmaktadır.

¹⁵ Sultan Tulu, Dede Korkut Oğuznâmesi -Boylar ve Soylamalar- Günümüz Türkçesine Sözlü Çevirisi. Dresden Nüshası ve Günbed-i Kâvus/Türkmensahra El Yazması Esasında, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 151.

¹⁶ Özlem Ayazlı, "'Kağan Aslan' Söz Öbeğindeki 'Kağan' Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine", IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı. Bilge Tonyukuk Anısına (Ankara: 26-30 Eylül 2021. Bildiriler), I. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2021, s. 326.

¹⁷ Ayazlı, a.g.m., s. 329.

2. Dede Korkut Kitabı'nın Günbed yazmasında “kağan” kelimesinin kullanımı

DKK'nin Dresden yazmasında قغان imlası ile geçen kağan kelimesi, DKK'nin Günbed yazmasında biri haşiyede (7/haşiyede 3) açıklama için, ikisi metin içinde (7/5, 23/7) olmak üzere toplam üç kez ve قاقان imlası ile kullanılmıştır:

- **kağan (قاقان)** zāhir<en> kaan ve hağan demekdür. pādişāh ma'nāsına (7/haşiyede 3)
- kara meşeni busub yatar **fil kağanı (قاقان)** (7/5)
- ... gür meşenüñ köllarında **kağan (قاقان) aslan eniginüñ** högürgeni ... Ulaş oğlu Ğazan (23/7)

Müstensihin haşiyedeki izahına istinaden biz de “Günbed Yazmasında Fauna” başlıklı yazımızda yazmada *fil* hayvan isminden sonra ve *aslan* hayvan isminden önce kullanılan *kağan* kelimesi ile ilgili şu açıklamaları yapmıştık:

“⁶¹ *fil kağanı* (7/5) ibâresindeki *kağan* kelimesi müstensih tarafından hâşiyede “zāhir<en> kaan ve hağan demekdür. pādişāh ma'nāsına” şeklinde açıklanmıştır. O halde *fil kağanı* “*fil kağanı, fil sürüsüne liderlik yapan fil*” olarak anlaşılmalıdır. Aynı kelimenin burada *aslan* isminden önce kullanıldığı görülüyor. Öyleyse *kağan aslan enigi* ibâresini de “kağan aslanın eniği, aslan sürüsüne liderlik yapan aslanın eniği” şeklinde anlamak gerekiyor. *Kağan aslan*, liderlik vasfı haricinde aslanın farklı bir türü olmadığı için, söz konusu hayvan, *kakan aslan enigi* değil *aslan enigi* olarak değerlendirilmiştir.”¹⁸

“⁶⁵ *kağan* kelimesi müstensih tarafından hâşiyede “zāhir<en> kaan ve hağan demekdür. pādişāh ma'nāsına” şeklinde açıklandığından, *fil kağanı* “fil kağanı, fil sürüsüne liderlik yapan fil” olarak anlaşılmalıdır. krş. *kağan aslan enigi* “kağan aslanın eniği, aslan sürüsüne liderlik yapan aslanın eniği” (23/7). *Fil kağanı* liderlik vasfı haricinde filin farklı bir türü olmadığı için, söz konusu hayvan, *fil kakanı* değil *fil* olarak değerlendirilmiştir.”¹⁹

Günbed yazmasında *fil* hayvan isminden sonra gelen *kağan* kelimesinin tanımı müstensih tarafından “zāhir<en> kaan ve hağan demekdür. pādişāh ma'nāsına” şeklinde yapıldığı için müstensihin de belirttiği gibi “zāhiren” *fil kağanı* “fil kağanı”; *kağan aslan enigi* “kağan aslan yavrusu” olarak

¹⁸ Hülya Uzuntaş, “Günbed Yazmasında Fauna”, Dede Korkut'un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, 2020, s. 132.

¹⁹ Uzuntaş, a.g.m., s. 134.

anlaşılabilir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, *kağan* kelimesinin *fil* hayvan isminden sonra kullanılmış olmasına rağmen, Dresden yazmasındaki *kağan* sıfatında olduğu gibi, *aslan* hayvan isminden önce kullanılmış olmasıdır.

Dresden yazmasındaki *kağan* “hiddetli, öfkeli, kızgın” sıfatının *kağığan* (<ka-kı-ğan “kaki- ‘öfkelenmek, kızmak’”²⁰) şeklinden Haplologie (hece yutumu) yoluyla meydana geldiği²¹ düşünüldüğünde, Günbed yazmasındaki *kağan* kelimesinin, imlası da göz önüne alınarak, *ka-kı-kan* şeklinden geldiği söylenebilir. Hem tarihî metinlerdeki diğer örnekleri²² hem de DKK'nin Dresden yazmasındaki “kağan aşlan” kullanımı dikkate alındığında, haşiyede “zâhiren kaan, hakan; padişah” anlamında olduğu belirtilen *kağan* kelimesinin Dresden yazmasındaki *kağan* “hiddetli, öfkeli, kızgın” sıfatı ile aynı kelime olduğunu söylemek mümkündür. *Fil kakanı* söz öbeğindeki *kakan* kelimesinin haşiyede “zâhiren” ibaresi ile izah edilmesi de ayrıca dikkate değerdir.

Günbed yazmasında *aslan* hayvan isminden önce “hiddetli, öfkeli, kızgın” anlamında beş kez *acıklı* sıfatının da kullanıldığı görülür.

Dresden yazmasında açıkça “hiddetli, öfkeli, kızgın” anlamı ile kullanılan *kağan* kelimesinin *aslan* hayvan ismini niteleyen bir sıfat olduğu da aşikârdır.

2.1. Dede Korkut Kitabı'nın Günbed yazmasında “acıklı ‘hiddetli, kızgın, öfkeli’” kelimesinin kullanımı

Acıklı (أجیقلی) “hiddetli, kızgın, öfkeli” kelimesi Günbed yazmasında *aslan* hayvan isminden önce olmak üzere toplam beş kez kullanılmıştır:

➤ aran sazuñ gür meşe<nüñ> kollarında yer yerlenür **acıklı aşlan** (أجیقلی أصلان), ılılılara yetişende at ayırsa, aykır alsa, alın başı üstinden götürüben aşırı salsa, et yemeyüb, sümügün<den> sındırmayub, yäl dibinden sökübeni, su yerine kan somursa **acıklı aşlan** (أجیقلی اصلان) şoludurmu şoludmağ <yok>. (8/6), (8/9)

➤ **acıklı aşlan yavrısı** (أجیقلی أصلان یاوریسى) gür meşenüñ kôlında yer yerlenür dünek ılılı-lara yetişende salla urar, at ayırur, aykır dutar, alın başdan götürür, aşırı şalur, boynın budın sökübeni su yerine kan somurur, bāzūları üstinde üç högürür, **acıklı aşlan yavrısı** (أجیقلی أصلان یاوریسى)nuñ at atanda günü doğar, günü doğar. (15/6), (15/10)

²⁰ XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü IV (K-N), 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 2166.

²¹ Tezcan, a.g.e., s. 242; Tulu, a.g.e., s. 151; Ayazlı, a.g.m., s. 329.

²² İlgili örnekler için bk. Ayazlı, a.g.m., s. 321-324.

➤ **acıklı aşlan** (أجیقلی أصلان) *yavuzı* qarıları qabarmadın aran sazuñ gür meşenüñ kôlında dünek salur, yer yerlenür, ılılıardan salla urar, at ayırur, aykır dutar, alın başı üstinden küreler, aşırı salur, et yémeyüb, sümüginden sındırmayub, yäl dibinden sökübeni, su yerine qan somurur. (19/10)

3. Hazâyinü'l-Ma'ânî dibacesinde *fil* ve *aslan* tavsifi

DKK'nin Günbed yazmasındaki *fil kağanı* ve *kağan aşlan* (*enigi*) kullanımına paralel olarak *fil* ve *aslan* hayvan isimlerinin "hiddetli, kızgın, öfkeli" anlamlarındaki sıfatlarla tavsif edildiği bir örnek de Ali Şir Nevâyî'nin 15. yüzyılda kaleme aldığı dört divandan müteşekkil Hazâyinü'l-Ma'ânî külliyyatının dibacesinde geçer. Dibacedeki örnekler Farsça sıfat tamlaması şeklinde zikredilmiştir:

"(24) ... Peşşe yüz **pîl-i demân** (24b-C) tarta (25) almağan yükni neçük tartqay be-taşşış kim mecrüh u rencür dağı bolğay mürçe miñ **şîr-i jivân**²³ kıla almağan işni neçük kıla alğay huşuşan kim bîmâr u şihhat (26) tarîkıdın (3a-B) maħcür dağı bolğay."²⁴ (2b-A/24-26)

"Sinek, yüz **hiddetli filin** çekemediği yükü nasıl çekebilir? Ayrıca mecruh olup incinecek. Karınca, bin **kükreyen aslanın** yapamadığı işi nasıl yapacak? Bilhassa hastalanıp esenliğinden ayrı kalacak."²⁵

"**demân** *Far.* kızgın, kükremiş (pîl-i d. 2b/24)"²⁶

"**jiyân** *Far.* kükreyen, kızgın (şîr-i j. 2b/25)"²⁷

Sonuç

DKK yazmalarındaki *kağan/kağan* kelimeleri ile ilgili yapılan inceleme neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1- DKK'nin Dresden yazmasında *aslan* hayvan isminden önce قغان imlası ile toplam sekiz kez geçen "hiddetli, öfkeli, kızgın, kükreyen" anlamındaki *kağan* kelimesinin *kakı-* "hiddetlenmek, öfkelenmek, kızmak" fiilinden geldiği ve Tezcan, Tulu ve Ayazlı'nın da belirttiği gibi *kakıgan* "hiddetli, öfkeli, kızgın, kükreyen" şeklinden haplologie (hece yutumu) yolu ile teşekkül ettiği anlaşılmaktadır.

²³ Tarama Sözlüğü'nün "**kakınc:** 1. hiddet, öfke, sitem, serzeniş" [Tarama Sözlüğü-IV(K-N), s. 2171] anlamlı madde başında da Farsça *jiyan* kelimesinin açıklamasında Türkçe *kakıncılı* "hiddetli, öfkeli" kelimesinin olduğu görülür: "Jiyan زبان [Fa.]: Kakıncılı قاقنچلو ve ıranıcı yirtıcı ve heybetli. (Şamil. XVI. 450)". [Tarama Sözlüğü-IV(K-N), s. 2172].

²⁴ Saidbek Boltabayev, Ali Şir Nevâyî Divanlarının Dibaceleri [Giriş-Metin-Aktarma-Dizin-Tıpkıbasım], Akçağ Yayınları, Ankara, 2022, s. 158.

²⁵ Boltabayev, a.g.e., s. 159.

²⁶ Boltabayev, a.g.e., s. 189b.

²⁷ Boltabayev, a.g.e., s. 202a.

2- DKK'nin Günbed yazması üzerine yapılan çalışmalarda yazmada geçen *kağan* kelimesi haşiyedeki izaha uygun olarak *kağan* şeklinde açıklanmıştır. Dolayısı ile ilk kez bu çalışmada Dresden yazmasındaki *kağan* sıfatı ile Günbed yazmasındaki *kağan* kelimesinin aynılığı üzerinde durulmuştur.

3- DKK'nin Günbed yazmasında *fil* isminden sonra bir kez, *aslan* isminden önce bir kez ve haşiyede açıklama için bir kez olmak toplam üç kez قافان imlası ile geçen kelime, haşiyede “zâhir<en> kaan ve hağan demekdür. pâdişâh ma'nâsına” şeklinde açıklanmış olduğundan yazmadaki *fil kağanı* “fil kağanı”, *kağan aslan enigi* “kağan aslan yavrusu” olarak anlaşılabilceği gibi, Türkçenin diğer tarihî metinlerindeki paralel ifadelerden hareketle *fil kağanı* “fil(in) hiddetlisi, fil(in) öfkeli”, *kağan aslan enigi* “hiddetli aslan yavrusu, öfkeli aslan yavrusu” olarak da anlaşılabilir.

Bu durumda *kağan* kelimesi yazmada *aslan* hayvan isminden önce beş kez kullanılan “hiddetli, öfkeli, kızgın” anlamındaki *acıklı* sıfatı ile de eş anlamlı olarak düşünülmelidir. Nitekim *acıklı* sıfatının Dresden yazmasındaki *kağan* sıfatı ile eş anlamlı olduğu kesindir.

4- Hazâyinü'l-Ma'ânî dibacesindeki *pîl-i demân* “hiddetli fil” ve *şîr-i jiyân* “öfkeli aslan” şeklindeki Farsça sıfat tamlamalarının Günbed yazmasındaki *fil kağanı* ve *kakan aslan (enigi)* söz öbeklerinin paralel kullanımı olduğu söylenebilir. Ayrıca Dresden yazmasındaki *kağan aslan* sıfat tamlamasının HM dibacesinde de geçen *şîr-i jiyân* “öfkeli aslan” Farsça sıfat tamlamasının birebir çevirisi olduğu açıktır.

Kaynakça

- AYAZLI Özlem, “‘Kağan Aslan’ Söz Öbeğindeki ‘Kağan’ Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine”, IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı. Bilge Tonyukuk Anısına (Ankara: 26-30 Eylül 2021. Bildiriler), I. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2021, ss. 319-332.
- AZMUN Yusuf, Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması. Yeni Soylamalar ve Boylar (Hikâyeler) ile Türkmen Sahra Nüshası. Giriş-Metin-Çeviri-Sözlük-Tıpkıbasım, Kutlu Yayınevi, İstanbul 2019.
- BOLTABAYEV Saidbek, Ali Şir Nevâyî Divanlarının Dibaceleri [Giriş-Metin-Aktarma-Dizin-Tıpkıbasım], Akçağ Yayınları, Ankara 2022.
- ERGİN Muharrem, Dede Korkut Kitabı II: İndeks-Gramer, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- GÖKYAY Orhan Şaik, Dedem Korkudun Kitabı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.
- KAÇALIN Mustafa Sinan, Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü IV (K-N), 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- ÖZÇELİK Sadettin, Dede Korkut -Dresden Nüshası- Giriş, Notlar, I. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

Uzuntaş, H. (2022). Dede Korkut Kitabı'nın Dresden Yazmasındaki "Kağan" ve Günbed Yazmasındaki "Kağan" Kelimeleri Üzerine. ABAD, 5(10), 685-695.

- ÖZÇELİK Sadettin, Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin, II. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- SERTKAYA Osman Fikri, "Kitâbı Dede Korkut'ta *Basat* Okunan İsim Üzerine Yeni Görüşler", Dede Korkut Kitabı Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2020, ss. 141-149.
- TEZCAN Semih, Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.
- TULU Sultan, Dede Korkut Oğuznâmesi -Boylar ve Soylamalar- Günümüz Türkçesine Sözlü Çevirisi. Dresden Nüshası ve Günbed-i Kâvus/Türkmensahra El Yazması Esasında, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020.
- TULUM Mertol - TULUM Mehmet Mahur, Dede Korkut-Oğuznameler-Oğuz Beylerinin Hikâyeleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2016.
- UZUNTAŞ Hülya, "Günbed Yazmasında Fauna", Dede Korkut'un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2020, ss. 109-159.